

sapientia est timor Domini. Est hic quinta timoris Dei laus, quod fidei et justitiæ sit individuus comes, et fidelium ac sanctorum fidus Achates, per omnem vitam eis assistens, comitans et deducens. Per fideles enim accipe justos et sanctos, in quibus, scilicet est fides, non nuda et informis, sed charitate formata. Sed quomodo eis concreatur in vulva? *Primo*, aliqui pro ἐν μήτρῳ, id est, in vulva, legunt, ἐν μέτρῳ, id est, in mensura; sed vera lectio est, ἐν μήτρῳ. *Secundo*, Calvinus ejusque assensu, ex hoc loco et similibus docent filios fidelium, puta eos qui nascuntur a parentibus fidelibus et justis, non contrahere peccatum originale, aut certe id eis non imputari, ac consequenter ad id tollendum non egere baptismo; hanc enim esse benedictionem Abraham, id est fidelium, semini, id est filii, promissam, *Genes. XIII, 15*. Sed hæc est hæresis, quam refutat fuse Bellarminus lib. IV *De Amissione gratiæ*, cap. XIV.

Tertio, Jansenius sic explicat, q. d. Plerique fideles etiam in utero accipiunt a Deo donum quoddam, quo ad pietatem proclives sint præ aliis, uti Job, qui de se ait cap. XXXI: « Ab infantia crevit mecum miseratio, et de utero matris egressa est mecum. » Sicut ex adverso Chanæorum malitia dicitur fuisse naturalis, id est innata et quasi a parentibus ingenerata, *Sapientia XII, 10*. Et de similibus dicitur *psalm. LVII*: « Alienati sunt peccatores a vulva, erraverunt ab utero, » q. d. Adeo dediti sunt malitiæ, ut malitia eis videatur ingenerata esse et naturalis, de quibus est vulgare proverbium: « Carduus, qui aliquando punget, tener adhuc cum spinis nascitur. » Verum id huic loco non sufficit, tum quia multis hoc donum non datur; tum quia hoc donum cum peccato originali consistit, ac proinde videtur tantum quædam bona indoles naturæ, quæ eos facit proclives ad virtutem, de qua Stoicorum fuit axioma: « Virtutis principium esse bonam indolem, » teste Plutarcho, lib. *De Homero*: quare hoc donum non est timor Dei sanctus et sanctificans. Unde

Quarto, idem respondet timorem Dei concreatum esse fidelibus in vulva, non actu et reipsa; sed per Dei præparationem et prædestinationem, qua ab initio in eorum creatione, puta, in utero materno, Deus illis destinat suo tempore dare timorem sui et sapientiam: unde Arabicus pro, « concreatus in vulva, » vertit, « firmata ante secula, » scilicet Sapientia: quomodo Paulus *Galat. I, 15*, dicit se segregatum in Evangelium ab utero matris suæ; et nonnulli sic explicant illud *Jerem. I, vers. 5*: « Antequam exires de ventre, sanctificavi te. » Sed aliud est esse concreatum in vulva, aliud prædestinatum, vel segregatum ab utero. Rursum longe verius est Jeremiam vere in utero fuisse sanctificatum, non tantum prædestinatum ad sanctitatem.

Quinto ergo genuinus sensus est, q. d. Timor Dei ita adhæret et affixus est fidelibus, ut videatur

tur eis simul cum fide et sanctitate concreatus: timor Dei fidei et sanctitati est connatus, et connaturalis; quia, ut paulo ante dixit: « Initium sapientiæ (practicæ, id est, sanctitatis) est timor Domini. » Explicat enim quomodo « initium sapientiæ sit timor Domini; » per hoc quod dicitur cum sapientibus, id est fidelibus et justis, quasi concreatum esse ab utero, q. d. Simul ac fides et fidelis creatur, creatur et timor; in eodem utero gignuntur; ab eodem pariuntur; gemelli sunt fratres. Nam, ut docet Concil. Trident. sess. VI, hic justificationis est modus et ordo Deus, cum peccatorem vult a peccato ad justitiam traducere, in ejus animam, velut in vulvam, semen verbi divini, et sanctarum inspirationum de peccati fœditate, de ira Dei, de pœnis inferni projicit; unde mox anima concipit timorem, qui eum adigit ad contritionem, qua peccatum aboletur, et gratia ac justitia inducitur; atque tum timorem fœdalem induit anima, quo Deum quasi patrem summe reveretur, serioque proponit ei per omnia placere, et in nullo eum offendere. Vides ergo ut cum fide et fideli ac justo creetur timor. Sic baptismus est quasi vulva et uterus *Ecclesiæ*, quo ipsa nos regenerat, ac gratia et spiritu timoris Dei imbuat et vivificat, uti docet S. Ambrosius et alii tract. *de Baptismo*, ac Rabanus hic. Denique nonnullis eximiiis Sanctis timor hic vere in vulva concreatus est, quia ex speciali privilegio in vulva sanctificati sunt. Tales fuere B. Virgo, S. Joannes Baptista, *Lucæ I, 44*; Jeremias, cap. I, 5.

CUM ELECTIS (Vatabl. *eximiiis*) FEMINIS GRADITUR Timor Domini, cum concreatus sit fidelibus, tum viris quam feminis, hinc pariter cum utrisque graditur, id est utrosque comitatur et deducit per viam mandatorum in patriam cœlestem: sicut ergo pædagogus graditur cum puero, eumque deducit; ita timor Domini graditur cum fidelibus, eosque per omnia adversa et prospera securos deducit ad portum salutis. Meminit tamen feminarum præ viris, tum quia proprie feminas uti decet pudor, ita et timor, qui comes est pudoris: cum enim femina sit viro fragilior, et ad lapsum pronior, necesse est ut magis timeat; necesse pariter est, ut magis a timore Dei fulciatur; tum quia feminæ solent esse magis timentes, id est, magis religiosæ et devotæ quam viri; uti fuere S. Magdalena, Martha, Marcella, Praxedes, Pudentiana, Paula, Eustochium, Pulcheria, et aliæ per plures. Hæc est sexta timoris Dei dos et laus.

Pro feminis, aliqui censent legendum *seminis*, q. d. Timor graditur cum electo semine, id est, cum electis suis filiis; idque, ut Græca, quæ hic dissonant a Latinis, iis accommodent. Sic enim habent Græca in editione Romana: Μετὶ ἐνδρότου σπέρματος ἀνώγει ἐνδοξασθαι, καὶ μετὰ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ ἐμπιρῶσθαι, id est, « cum hominibus fundamentum seculi nidificavit, et cum semine eorum fidem habebit. » Ita Complut. Romana, « concredetur; » Jansenius, « fidelis erit, » vel « fideliter, » id est

firmiter, « persistet; » Syrus vertit: « Cum hominibus veritatis est, et ipse a seculo ordinatus, » id est, stabiliter firmatus est; « cum semine eorum constituta est misericordia ejus; » Arabicus: « Ipsa (sapientia, individua comes timoris Dei) est cum incedentibus, in beneplacito Domini sui, firmata ante secula, et cum semine honorum excellentia illius. » Porro Vatablus nove vertit « Nidum fundavit æternum inter homines, eorumque progeniei se concredidit, » q. d. Dei sapientia veluti nidum, id est, sedem et domum æternam sibi delegit inter homines, jam inde ab initio seculi, cum scilicet fundaretur hic mundus: tunc enim Adamo fuit indita ejusque posteris, *Genes. II, vers. 19*, eosque nunquam deseret; sed cum eis fideliter, id est fixe et stabiliter, permanebit. Domum hanc vocat *nidum*; quia sapientiam comparat avi, v. g. aquilæ, columbæ, gallinæ: sicut enim hæc in nido pullos excludit, alit et fovet, cum eisque semper permanet, eos protegens, nutriens, volare docens, etc.; ita et sapientia in hac sua mundi schola, velut in nido, suos filios, puta fideles et sanctos, parturit, alit, perficit, cum eisque persistit providens et protegens illos, donec cum eis in cœlum evolet. Alludit ad illud *Proverb. VIII, 22*: « Dominus possedit me in initio viarum suarum; » pro quo Epiphanius, *hæresi LXIX*, legit: *Dominus ἐνώσθησε*, id est, velut pullum exclusit me; » quia pro קניני *hanani*, id est, possedit me, » alio puncto legit קניני *kin-nani*, id est, nidificavit me, vel, in nido, ut pullum, exclusit me (*νεοσσός* enim est pullus), hoc est, genuit et generavit me, quod optime competit Sapientia increata, puta Verbo et Filio Dei, ac mystice ejus posteris et filiis, puta fidelibus et Sanctis. Idque apte respondet ei, quod paulo ante dixit de sapientia et timore Dei: « Et cum fidelibus in vulva concreatus est; » hoc est, quod ait Sapientia de se, *Proverb. VIII, 31*: « Deliciæ meæ esse cum filiis hominum. »

Hinc moraliter discere *primo*, quanto et quam tenero amore Sapientia prosequatur homines, præsertim fideles et Sanctos, nimirum tanto, quanto gallina prosequitur suos pullos, uti Christus de se asseverat *Matth. XXIII, 37*, ac de Deo, Deique in Israel cura Moses, *Deuter. XXXII, 11*: « Sicut aquila, inquit, provocans ad volandum pullos suos, et super eos volitans, expandit alas suas, et assumpsit eum, atque portavit in humeris suis. »

Secundo, hic discere Dei sapientiam a puero, instar matris, curare, regere et promovere suos fideles, puta, mox ut baptismo regenerati ejus filii esse incipiunt: quocirca plerosque illustres Sanctos a puero Spiritus Dei direxit, effecitque ut etiam in puerili ætate illustra darent argumenta, et quasi radios ac præludia futuræ sanctitatis. Sic de Samson legimus eum ab utero consecratum esse Nazaræum, ac destinatum liberatorem vindicemque populi Israel, *Judic. XIII, 7*. Unde de eo dicitur *vers. 24*: « Crevitque puer, et benedixit

ei Dominus; cœpitque Spiritus Domini esse eum in castris Dan. » Unde mox cap. seq. vers. 6 dicitur: « Irruit Spiritus Domini in Samson, et dilaceravit leonem quasi hædum, in frusta discerpens, nihil omnino habens in manu; et hoc patri et matri noluit indicare. » Plura similia Sanctorum, qui a puero cœperunt, exemplis recensui *Jerem. I, 9*.

Tertio, discere quanta sit fidelitas, constantia et fortitudo sapientiæ et timoris Domini: quia inter homines dicitur sibi fecisse, imo fundasse nidum, quasi fundamentum æternum, eorumque progeniei esse fidelis, quin et se iis concredidisse. Quocirca S. Ambrosius in *psalm. CXVIII*, explicans illud *vers. 38*: « Statue servo tuo eloquium tuum in timore tuo, » ac nomine Sapientiæ intelligens Verbum Dei: « Basis, ait, quædam verbi est timor sanctus; sicut enim simulacrum aliquod in basi statuitur, et tunc majorem habet gratiam, cum in basi fuerit collocatum, et standi accipit firmitatem: ita verbum Dei in timore sancto melius statuitur, et in pectore timentis Deum fortius radicatur. » Subdit autem: « Accipite de verbo Dei lectum in Canticis; crura ejus, columnæ marmoreæ, fundatæ super bases aureas: significans, scilicet, columnas esse Apostolos, qui fundati sunt in timore sancto. » Nec basin tantum eloquiorum Dei appellavit; sed etiam eorumdem tribunal et thronum. Addit enim: « Christi igitur eloquio et Apostolico sermone tribunal est timor justis. » Est autem similitudo appositissima: si enim verbum Dei timorem sanctum in animo nanciscitur; eidem quasi solio et tribunali insidens iudex, inde carnis et spiritus lites dirimit, pro spiritu contra carnem sententiam fert, sceleratam et perditam passionem atque perturbationum turbam compescit, omnibusque virtutibus jura dicit. Ita noster Salazar *Proverb. I, vers. 7*.

ET CUM JUSTIS ET FIDELIBUS AGNOSCITUR. — Vatablus: « Apud justos et fideles visitur. » Quia in illis, quasi in nido, imo templo, habitat, facitque ut ubique timorati sint, ac timorate operentur et vivant. Sicut ergo anima invisibilis agnoscitur et videtur per opera vitalia corporis, quæ operatur in ore, oculo, aure, etc., puta per locutionem, motum, sensationem, etc.; ita timor Dei agnoscitur per opera humilitatis, custodiæ sui, patientiæ, pœnitentiæ, charitatis, etc., quæ exterius operatur: hic enim timor est quasi anima fidelis et sancti. Quod ergo operatur anima in corpore, hoc operatur et timor in justo. Ita agnitus est timor Domini in Abele, cum ex timore et reverentia obtulit meliora gregis Deo; in Noe, cum timore diluvii fabricavit arcam; in Abraham, cum obediens reverensque Deum, obtulit Isaac in holocaustum; in Joseph, cum timens Deum repulit adulteram; in Mose, cum restitit Pharaoni; in Davide, cum lacrymis peccatum diluit.

17. TIMOR DOMINI, SCIENTIÆ RELIGIOSITAS.—Hinc patet quod timor Dei sit *θεοφοβία*, id est, Dei cultus est religio, q. d. TIMOR Domini est scientia, id est sciens, prudens et vera religio et pietas, sive pius Dei cultus. Vis nosse quid sit timor Domini? Est quaedam scientia religiosa, hoc est, est ipsa religio et reverentia erga Deum, ex Dei agnitione et aestimatione nata. Philosophi habuerunt scientiam, sed non religiosam. Multi hodie sunt scientes, Jurisperiti, Physici, Theologi; sed carent religione et devotione, quia carent timore Dei. Ex adverso Mahumetani, Pagani, Idololatræ, alique superstitiosi habent religiositatem, sed carentem scientia, id est, imprudentem et falsam; ideoque religiositas eorum non est religio, utpote quæ veræ Dei cognitioni et scientiæ quasi fundamento innititur; sed est mera vanaque superstitio; at fidelium et iustorum religio est sciens et prudens, ac vicissim eorum scientia est religiosa, adeoque est devota religio, quia præditi sunt timore Dei. Unde Vatablus vertit: « Religio Domini, sanctitas est scientiæ. » Hinc vicissim sancta scientia, sive scientia vocatur mystes, id est, sacerdos Dei; uia docet Deum vera religione et sacrificiis olere. Ita Sapiens. viii, vers. 4: « Doctrix enim est disciplinæ Dei; » pro doctrix, græce est *μυστήριον*, q. d. Sapiencia est mystes, id est, sacerdotissa, interpretes et doctrix arcanorum Dei.

Porro religio, ait D. Thomas II II, Quæst. 81, artic. 2, est virtus debitam exhibens reverentiam et cultum uni veroque Deo, tanquam primo creationis et gubernationis rerum omnium principio. Unde religio, primo, a Cicerone libr. II *De Natura Deor.* et ab Isidoro X *Etymol.* cap. xvii, dicitur is qui legit, revolvit et retractat ea quæ ad cultum Dei pertinent, juxta illud *Proverb.* iii: « In omnibus viis tuis cogita illum. » Secundo, religio dicitur a relegendi, quod Deum reeligere debeamus, quem amiseramus negligentes per peccatum, ait S. Augustinus libr. X *De Civit.* cap. iv. Tertio et genuine, religio dicitur a religando, quod religet nos uni omnipotenti Deo, cum quo prius conjuncti fuimus, et a quo defluentes distare cœperamus, ait idem S. Augustinus libr. *De Vera religione*, sub finem. Hinc religio post tres Theologicas virtutes, fidem, spem et charitatem nobilissima est virtus, caputque et princeps moralium omnium.

Jam vero, ut docet D. Thomas eadem quæst. art. 8, religionis flos est sanctitas, quam ita definiunt Theologi, ut ejus proprium sit munus, mentem nostram ab omni labe purgatam, integram et sine macula Deo offerre, eamque et vires ejus omnes illi conservare. Cujus quidem muneris amplitudo primum ex eo apparet, quod aliæ virtutes morales uni illi omnes, tanquam ministræ ac famulæ inserviunt, aliæ purganda voluntate, aliæ ratione illuminanda, aliæ etiam appetitu coercendo. Apparet item ex effectu: ejus enim, ut docet S. Thomas loco cit., duo quasi sunt partus,

oratio ac devotio; quarum altera in Dei familiaritatem atque amplexus inducit; altera promptitudinem et alacritatem tribuit ad omnia quæ Dei cultus requirit: qui fervor ac studium voluntatis tanti est, ut, si is absit, ipsa munera nostra multo minus ei grata sint; si adsit, ea etiam majorem in modum commendat, et gratiora reddat.

Hæc autem religio est forma, et quasi anima religiosi status: unde ejusdem cultoribus, sive Religiosis, nomen religionis attributum et appropriatum est. Igitur Siracides commendat timorem Dei, quod omnium quidem virtutum, sed maxime veræ sanctæque religionis sit parens et nutrix. Qui enim timet Deum, utique eumdem religiose sanctæque veneratur et colit. Ad hunc enim cultum eum exstimulat castus Dei timor. Id experiuntur Religiosi, puta veri monachi et cœnobitæ; unde S. Bernardus homil. *de Negotiatore, bonam margaritam* (per quam ipse Religionem monasticam accipit) inquirente: « In religione, inquit, homo vivit purius, cadit rarius, surgit velocius, incedit cautius, quiescit securius, irroratur frequentius, moritur confidentius, purgatur citius, præmiatur copiosius. » Vide sequentia. Denique Salvianus libr. II *Contra Avaritiam*: « Religio, ait, scientia est Dei, ac per hoc omnis Religiosus, hoc ipso quod Religionem sequitur, Dei se voluntatem nosse testatur. »

Hæc est septima dos timoris Domini.

Hic versus 16, et sequens 17, desunt in Græco Complut. et aliis plerisque: olim tamen in Græcis exstitisse liquet, non tantum ex nostro interprete, sed etiam ex S. Augustino, qui ea legit in *Speculo*; et ex versione Tigurina, quæ hunc versum habet, eumque ex Græco, uti et cætera, translulit, licet eum anteponat versui præcedenti. Quare perperam suspicantur nonnulli hosce versus, qui in Græco desunt, esse alicujus Commentatoris, qui eos explanationis gratia annotavit in margine, indeque in textum irrepserit: hinc enim sequeretur permultas Ecclesiastici sententias Vulgatæ versionis Latine esse subreptitias, nec canonicas, sed apocryphas, eo quod desint in Græco: hoc autem repugnat Concilium Tridentinum sess. IV. Vide dicta in Prolegom. cap. iii, et can. 16.

Tropologice et anagog. Rabanus: « Timor Domini, inquit, cum fidelibus in vulva matris Ecclesiæ renatus atque nutritus est, et cum electis feminis graditur, quia sanctis animabus sociatur; et cum justis fidelibus agnoscitur, quando in die novissima cum cæteris Sanctis a dextris Judicis collocatus, ab ipso Domino audiet: Euge, serve bone et fidelis; quia super pauca fuidisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium Domini tui, » *Matth.* xxv.

18. RELIGIOSITAS CUSTODIET ET JUSTIFICABIT (Dionysius legit, *vivificabit*) COR, JUCUNDITATEM ATQUE GAUDIUM DABIT.—Religio enim et reverentia cor, id est, animam, mentem et voluntatem sacro quo-

dam divini Numinis metu percellit, ut nihil cogitet, velit aut faciat, quod oculos tantæ majestatis offendat, ideoque ipsa est animæ justitia et sanctitas: facit enim ut anima caute et studiose omnibus suis desideriis et operibus invigilet, necubi labatur; sed ut omnia sancte peragat, itaque sollicitè ambulet cum Deo suo, uti monet Michæas cap. vi, 8. Vide ibi dicta. Ex hac autem sui custodia et sanctitate sequitur gaudium et exultatio: nihil enim ita gaudet et exultat, uti sancta conscientia et mens sibi conscia recti. Hæc enim est « domesticum et verum tribunal, » ait Nazianzenus in *Plaga grand.*: « Secura mens, quasi jure convivium, » ait Salomon *Proverb.* xv, 15; et noster Siracides cap. xxx, 17: « Non est oblectamentum supra cordis gaudium. » Vere S. Cyprianus *De Oper. et Elem.*: « Præclara res, ait, et divina est salutaris operatio, monumentum spei, grande solatium credentium, nostræ servitutis præsidium, tutela fidei, medela peccati. »

Dices: Charitas et gratia sunt, quæ formaliter justificant hominem: quomodo ergo religiositas justificat? Resp. primo, quia religiositas imperat, et adducit secum charitatem et gratiam, cæterasque virtutes, uti docet D. Thomas II II, Q. 81, art. 8. Resp. secundo, justitiam formalem consistere, non in sola charitate et gratia, sed etiam in cæteris virtutibus; inter quas tamen eminet charitas: unde in ea præcipue consistit justitia. Ratio est, quia justitia est reformatio totius interioris hominis: hæc autem fit per omnes virtutes, non per solam charitatem. Audi Concilium Trident. sess. VI, cap. vii: « Justificatio, inquit, non est sola peccatorum remissio; sed et sanctificatio et renovatio interioris hominis per voluntariam susceptionem gratiæ et donorum. » Et paulo post: « Unica formalis causa est justitia Dei; non qua ipse justus est, sed qua nos justos facit; qua, videlicet, ab eo donati, renovamur spiritu mentis nostræ; et non modo reputamur, sed vere justii nominamur et sumus: justitiam in nobis recipientes, unusquisque suam secundum mensuram, quam Spiritus Sanctus partitur singulis prout vult, et secundum propriam ejusque dispositionem et cooperationem. » Ex quibus concludit: « Unde in ipsa justificatione cum remissione peccatorum hæc omnia simul infusa accipit homo per Jesum Christum, cui inseritur per fidem, spem et charitatem. » Hinc in Scriptura justitia nunc tribuitur fidei, ut cum Christus dicit: « Fides tua te salvum fecit: nunc spei, nunc elemosynæ, nunc pœnitentiæ, nunc aliis virtutibus per synecdochen: quia, scilicet, hæc virtutes sunt partes justitiæ, quæ est complexio omnium virtutum, juxta illud:

Justitia in sese virtutem amplectitur omnem.

Maxime vero tribuitur religioni, ob causas dictas versu præcedenti; præsertim, quia per religionem homo se offert et dedicat Deo, itaque

quasi consecratur et sanctificatur: unde religio ipsa est sanctitas, uti docet D. Thomas loco jam citato.

19. TIMENTI DOMINUM BENE ERIT (præsertim in extremis; unde sequitur): ET IN DIEBUS CONSUMMATIONIS ILLIUS (id est, defunctionis et mortis suæ; pronomen enim absolutum *illius*, ponitur præ reciproco *sue*, ut dixi can. 18) BENEDICETUR.—Repetit et inculcat, verbis nonnihil immutatis, id quod dixit vers. 13: « Timenti Dominum bene erit in extremis, et in die defunctionis suæ benedicetur. » Quare minus recte Complut. et alii, pro *consummationis*, legunt *consolationis*; sicque explicant, q. d. Hujus vitæ tempus non est consolationis, sed tentationis et passionis, uti fuit vita Christi; at tempus futuræ vitæ timentibus Deum erit consolationis et gaudii, quia erit tempus beatæ æternitatis. Ita Palacius.

PLENITUDO SAPIENTIÆ EST TIMERE DEUM.—Dixit vers. 16: « Initium sapientiæ, timor Domini: » hic vero addit *plenitudinem* quoque, id est, perfectionem, *sapientiæ* esse timorem Domini; quia, scilicet, per *sapientiam* intelligit practicam, quæ consistit in actione sancta, cujus parens est timor Domini. Quare quantum crescit timor Domini, tantum crescit et sapientia: inchoatus ergo timor est inchoata sapientia; proficiens timor est proficiens sapientia; plenus et perfectus timor est plena et perfecta sapientia: nihil enim aliud est vere sapere, quam Deum timere, id est, revereri et pie colere. Timor ergo est initium sapientiæ, est plenitudo sapientiæ, est corona sapientiæ; ut sit sapientiæ principium, medium et finis. Vide dicta vers. 16. Unde Tigurina vertit: « Revereri Deum, uberrima sapientia est, quæ hominem fructibus suis exsaturat. » Vere Rabanus: « Quanto, inquit, quis magis Deum timet, tanto sapientior apparet; et quanto sapientior, tanto plenior fructibus bonorum operum. Non enim timor Dei est otiosus, sed donis virtutum replet vitam hominis, et thesauris scientiæ spiritualis cor ejus illustrat. » Unde sequitur:

ET PLENITUDO A FRUCTIBUS ILLIUS.—Græce, *μεθύσκει*, id est, *inebriat eos a fructibus suis*, q. d. Plenitudo sapientiæ inebriat timentes. Sicut ergo timor Domini affert sapientiæ plenitudinem; ita vicissim sapientia timentibus Deum affert plenitudinem gratiarum, eosque replet fructibus suis. Porro fructus sapientiæ sunt fructus Spiritus Sancti (hic enim est Spiritus sapientiæ), quos recenset Apostolus *Galat.* v, 22, dicens: « Fructus Spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas. » Unde Syrus vertit: « Felicitas inebrians præ multitudine frugum ejus; » Arabicus: « *P*t abundantia illius (timoris) implet sapientia universa repositoria sua, et thesauros suos frugibus suis. » Rursum fructus sapientiæ sunt fructus fidei (hæc enim est fidelium sapientia) per dilectionem ope-

rantis, quos Paulus recenset *Hebr.* xi, toto capite.

Nota hebraismum: *inebriat*, id est, saturat et replet, quomodo Plautus dixit in *Captivis*: «Unde saturitate ego sæpe exii ebrius.» Et S. Hieronymus, *Question. in Genes.*: «Idioma, ait, linguæ Hebraicæ est, ut ebrietatem pro satietate ponat.» Sic Joseph dicitur cum fratribus inebriatus, id est, satiatus et exhilaratus, *Genes.* xliii, 34. Sic *psal.* lxiiv, 11: «In stillicidiis ejus lætabitur germinans;» *Hebr.* *inebriabitur*, hoc est, terra pluvis irrigata, et quasi inebriata abunde germinabit, ut metaphorice lætari et ridere videatur. De hac spiritali sapientiæ ebrietate multa dixi *Actor* ii, 13: vide et S. Dionysium, *epist.* 9; Origenem, *hom. in Cant.*; S. Augustinum, lib. xvi *Civit.* xii; S. Ambrosium, *serm.* 13 in *psal.* cxviii; S. Gregorium, in cap. i lib. I *Reg.*

Paulo aliter hoc explicat noster Pineda lib. III De Rebus Salom. cap. xxvi, num. 6: «Plenitudo sapientiæ est timere Deum, et plenitudo a fructibus illius,» *q. d.* inquit, tunc tandem in ipsum pelagus plenissimum revertitur et influit sapientia, cum Deum quærit repetens suam originem: sapientia enim suo quasi pondere et impetu in Deum tendit, nisi per vim quamdam stultitiæ et stultæ cupiditatis humanæ de itinere rectoque suo cursu ad creatas illecebras avertatur. Explicat vero subtilius plenitudinem hanc esse a fructibus sapientiæ, id est, sapientiæ effecta, atque actiones, absolutionem, plenissimamque perfectionem sapientiæ et cognitioni tribuere, quæ sine pietatis et honorum operum fructu manca futura sit. Ita Pineda.

21. OMNEM DOMUM ILLIUS (id est, suam, puta, animam timentis Deum; unde Complut. habent *αὐτοῦ*, id est, ipsorum, puta, timentium Deum), IMPLEBIT A GENERATIONIBUS, ET RECEPTACULA A THESAURIS ILLIUS, — id est, suis, *q. d.* Sapientia omnem suam domum, omniaque ejus receptacula (puta, cubicula et cellaria), implet suis fructibus et thesauris. Nota primo: Generationes vocat fructus, quos sapientia generat et producit. Legit Interpres, *γεννημάτων*, id est, generationibus: jam legunt, *ἐπιθυμημάτων*, id est, desideris, hoc est, rebus desideratis. Secundo, thesauros suos vocat proventus suos, ut habent Græca, puta, fructus suos: idem enim dicit aliis verbis hemistichio posteriori, quod dixit priori, uti fit in Psalmis et rhythmis. Porro domus sapientiæ est anima justæ, juxta illud *Sap.* vii: «Sedes sapientiæ anima justæ.» Receptacula, sive cellæ et cameræ hujus domus sunt ejus sensus et potentia, præsertim intellectus, memoria et voluntas: has sapientia, sive timor Domini implet suis fructibus, puta virtutibus, consolationibus, desideris et operibus sanctis. Unde Vatablus vertit: «Omnem domum ipsorum deliciis suis implet, et suis item cellas proventibus;» paulo aliter Syrus: «Omnes thesauros ejus, inquit, implebit sapientia, et gratia ejus de frugibus

ejus.» Hæc est octava timoris Dei laus, quod mentes impleat bonis spiritalibus, et consequenter temporalibus, juxta illud Christi promissum *Matth.* vi, 33: «Quærite primum regnum Dei, et justitiam ejus; et hæc omnia adjicientur vobis.» Unde Græca addunt: «Utræque vero res sunt dona Dei, quæ faciunt ad prosperitatem.»

Anagogice, receptacula timentium Dominum, sunt domus cælestes, de quibus ait Christus *Luce*, xvi, 9: «Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.» Has timentes Deum implet suis bonis operibus et meritis, quæ in illas transmittunt, ibique recondunt: perinde ac apes conficiunt et recondunt mel in cellis alvearii, ut eo pascantur et deliciantur in hieme.

O æterna Sapientia! o tranquilla et serena lux! Deus meus, animam meam tuis illustrationibus irradia. Junge me tibi vicinius, o sol rutilantissime, ut ad calorem virtutis tuæ flores et fructus sanctæ dilectionis progerminet terra cordis mei. Eia, honor meus, gaudium meum et sincera voluptas mea, Jesu; tantam, quæso, amoris tui flammam in penetralibus cordis mei excita, ut deinceps nihil sub sole eligam, nihil concupiscam præter te. O Domine mi, cælum, terra et omnia, quæ in his continentur, sine te sint mihi velut hibernum gelicidium. Tu solus me afficias, solus lætifices, tui solius amor in intimis meis vivat et ardeat, ac vivus atque ardens permaneat. Illucesce mihi, o lux fulgida et gratiosa, ut in meridiem clarissimam vertantur tenebræ cæcitatatis meæ. Exorna, o bone Jesu, animam meam illo charitatis decore, quem diligis: impingua eam illo amoris adipe, quo delectaris: aufer ab ea quidquid oculis tuis minus placet, et eam rede per omnia tibi placentem.

22. CORONA SAPIENTIÆ, TIMOR DOMINI, REPLENS PACEM, ET SALUTIS FRUCTUM. — Est hæc nona timoris Dei laus. *Replens*, id est, plenam afferens; græce, *ἀναπληρών*, id est, germinans. Sic sæpe inferius sumitur *τὸ replens*. Græca Complut. sic habent: «Corona sapientiæ timere Dominum, germinans pacem et sanitatem incolumitatis;» paraphrasticè Tigurina: «Religio Domini est corona sapientiæ tranquillitatem pariens, et salutarem incolumitatem, cujus amatores gloria effuse exhilarat.» Ex quibus liquet, timorem Domini vocari coronam sapientiæ: non quod ipse sapientiam coronet, sed quod suos, puta, timentes Deum, coronet et ornet corona sapientiæ, puta, ipsa sapientia, quæ instar coronæ hominem condecorat, ideoque timentes Deum facit floccupletes et nobiles, imo reges, juxta illud I *Petr.* ii, 9: «Vos genus electum, regale sacerdotium.» Et illud Philosophi: «Rex eris, si ratio te rexerit. Reges multos, si sapientia regaris.» Unde Syrus vertit: «Multiplicat pacem, et vitam, et sanitatem. Baculus est roboris, et locus accubitus, gloria (posset melius

in regimine verti, locus recubationis gloriæ), et honor æternus omni qui ambulat post eam;» Arabicus: «Ex ea (sapientia) multiplicatur doctrina, et vita, et sanitas: et est virga utilitatis, et sustentaculum laudis, et honor perpetuus cuilibet illam quærenti.»

Rursus sapientia est corona triumphi: nanc enim afferit et imponit capiti timentium Deum; quia eos per Dei timorem facit vincere omnes tentationes, ac triumphare de peccatis, mundo, carne et dæmone. Ita Palacius. Si ergo sapiens vult de hostibus triumphare, ac victoriæ coronam reportare, timeat Deum. Si vult in regno animam regnare, et regni sui coronam nancisci, timeat Deum. Si vult cœli regnum adipisci, et cœlestis regni corona redimiri, timeat Deum. Timor enim via est ad regnum, via ad coronam, via ad triumphum.

Secundo, et profundius videtur hic *Siracides*: illustrare et exaggerare illud quod dixit vers. 20: «Plenitudo sapientiæ, est timere Deum,» per emblema et hieroglyphicum coronæ, *q. d.* «Corona sapientiæ, timor Domini,» id est, absoluta et perfecta sapientia uno timore Domini continentur: corona enim est summitas, fastigium, culmen, apex, finis, consummatio, absolutio rei. Unde Isidorus lib. IX *Origium*, xxx, coronam a choro dici putat, eo quod initio circum aras curreretur, atque ad imaginem circuitus vel chori formata sit corona. Festus vero coronam dictam putat, eo quod cohonoret eum, cui imponitur. Verum, sic vocanda fuisset cohonora, non corona. Melius ergo Carolus Paschalius, lib. I *De Coronis*, cap. i, coronam dictam putat a Græco *κορωνίς* et *κορώνη*, id est, summitas arcus, hoc est, sphaericum illud et rotundum in semicirculo, vel curvatum, quod est rei fastigium, apex et perfectio. Sic *Eccli.* xxv, 8, dicitur: «Corona senum multa peritia;» græce, *πολυπειρία*, id est, multa experientia, *q. d.* Consummatio senilis ætatis est prudentia collecta ex multa experientia. Et *Prov.* xii, 4: «Mulier diligens; corona est viro suo,» *q. d.* Marito hæc summa votorum est, hæc ejus perfectio et felicitas, ut habeat conjugem strenuam et sedulam. Sic ait Herodotus *De Hom. gen. et vita*: «Viri quidem corona sunt liberi; turres vero urbis,» juxta illud *Prov.* xvii, 6: «Corona senum, filii filiorum.» Et *Psal.* cxxvii, 3: «Filii tui sicut novellæ olivarum, in circuitu mensæ tuæ.» Cum enim coronam dicimus, summa præmia et fastigium felicitatis, et quidquid eo pertinet, dicimus. Sic *Proverb.* xvi, 31, dicitur «corona (id est, consummatio) dignitatis senectus;» et cap. xxvii, 24: «Corona tribuetur tibi;» et cap. iv, 9: «Corona incluta proteget te.» Similia crebra sunt in Scriptis. Hunc esse sensum patebit ex eo, quod sequitur: «Vidit, et dinumeravit eam.» Denique Arabicus intelligit coronam victoriæ et triumphum de domitis vitis cæterisque hostibus, ut patebit ex verbis ejus, quæ recitabo vers. 25.

Porro coronam hanc sapientiæ explicat ex fructu, dum addit *replens*, id est, plenam afferens pacem et salutis (græce, *ὑγιεινός*, id est, sanitatis) fructum, *q. d.* Sapientia est corona, quia omnibus bonis hominem coronat et circumdat, nam pacem animo, sanitatem corpori conciliat, tum in hac vita, tum magis in futura, ubi erit plenissima pax, æque ac sanitas et salus. Pax Hebræis significat non tantum tranquillitatem, sed et omne bonum; hoc enim ex pace nascitur, sicut pax ex sapientia, hæc ex Deo. Huc facit illud Pindari in *Nemeis*, ode 8: «A Deo satæ divitiæ hominibus durabiliores.» Jam sapientia parit pacem et sanitatem, tum quia prudens est, et prudenter declinat ea, quæ pacem et sanitatem auferre queunt; tum quia dominatur concupiscentiis, ac passionibus mortificat: harum autem mortificatio pacem et salutem, tum animæ, tum corpori affert.

Illustre hujus rei exemplum exstat in Vita B. Laurentii Justiniani, primi Venetorum Patriarchæ; huic enim sapientia per visum apparens pacem impertivit. Cum enim ageret annum undevicesimum, qui ætatis flexus lubricus esse solet ac periculosus, apparuisse ei dicitur Dominus Jesus, virginis specie, cujus splendor solis splendorem facile aperaret, vultuque placidissimo hæc ei dixisset: «Cur, adolescens, cor tuum effundis, et pacem sectando, te ipsum per me spargis? Quod quæris penes me est. Ego, si sponsam accipere decreveris, pacem hanc ceu sime polliceor.» Ille et tanta pulchritudine tanto promisso delectatus, quæsit, «quod nomen, quod genus esset.» Tum illa: «Ego sum Dei sapientia, quæ ad homines reformandos humanam formam indui.» Quare cum Laurentius, se vero eam libentissime accipere respondisset; illa dato osculo læta et gaudens, ut videbatur, abscessit. Ipse autem non multo post in monasterium ab oblatas nuptias se contulit, in quibus abunde id expertus est, quod diximus, non modo nihil se perdidisse, sed multo plura ac meliora, quam in sæculo habuerat, acquisisse.

Iisdem de causis sapientia et timor Dei pariunt sanitatem, tum animæ, tum corporis. Quibus accedit, quod timentes Deum sua pietate et precibus sanitatem a Deo emereantur et impetrent; aut certe vires et alacritatem, ut morbos vigore animi superent, et nihili ducent.

Refert Theodoretus in *Philotheo*, cap. xxii, Thalassium anachoretam oratione et signo crucis curasse suos colicos dolores, et viperæ morsus: «Cum hoc morbo collectans, inquit, et tot tantisque doloribus cruciatus, non medicinæ accepit auxilium, non lectum ingredi sustinuit, non a medicamentis aut cibis est recreatus; sed in tabula humi jacente sedens, oratione et crucis signaculo est curatus, et carmine divinæ appellationis sopiit cruciatus.» Subdit deinde eum calcando viperam, decem morsibus ab ea fuisse vulneratum: «Sed neque tunc, inquit, passus

est uti arte medicinæ; sed vulneribus adhibuit sola fidei medicamenta, crucisque signaculum et orationem, et Dei invocationem. »

Et cap. XVIII, narrans Eusebii anachoretæ asperam austeramque vitam, subdit: « Hoc autem subiit certamen, cum vixisset plusquam nonaginta annos; imbecillitate autem quæ narrari non potest, esse affectus: sed imbecillitatem superabat animi aacritas, et Dei amor omnia facilia reddebat et expedita. »

Et cap. XXI, de Jacobo anachoreta, qui sub o degens urebatur æstu solis, ac glaciæ et nive ongelabatur: « Adversus omnia, inquit, se fortiter et constanter gerit, tanquam in alieno certans corpore, et contendens vincere naturam corporis alacritate animi. Mortali enim hoc et patibili corpore vitam agit tanquam impatibilis; et vitam incorpoream in corpore meditans, clamat cum S. Paulo: In carne ambulantes, non secundum carnem militamus. » Similia habet cæteris capitibus, præsertim cap. XXIV et XXIX, ubi narrat ascetas illos priscos, velut sanctitatis heroes, ægrotos, eosdem subiisse labores et agones, quos sani capessebant, quasi morbum nihili penderent: quod et de S. Antonio scribit S. Athanasius in ejus Vita.

Simili modo S. Ignatius, fundator Societatis nostræ, ex tot laboribus et pœnitentiis afflicta valetudine sæpius ægrotans, cum negotium aliquod arduum ad Dei gloriam tractandum occurreret, vigore animi morbum et dolorem omnem excutiebat, uti refert Ribadeneira lib. V Vitæ ejus, cap. IX.

23. ET VIDIT, ET DINUMERAVIT EAM. — Explicat, quomodo timor Domini sit corona sapientiæ; quia, scilicet, sicut corona totum caput ambit, cingit et metitur, ita ut, si viva esset, oculosque haberet, omnia quæ in capite sunt, videret et numeraret: ita timor Domini ambit et cingit sapientiam. Timor enim adæquatur sapientiæ; quia, quanta illa fuerit in homine, tantus erit et timor. Timor ergo videt et enumerat sapientiam non omnimodam, quæ est in Deo, hoc enim negavit vers. 3, sed determinatam: quæ, scilicet, est in timente Deum. Timor enim evolvit omnes animæ et sapientiæ propriæ sinus, ne quid in ea sit insipientiæ, ignorantia, labis aut vitii. Timor animam; ejusque sapientiam quasi Argus centum oculis circumspicit et circumlustrat; omnes ejus angulos, sinus, motus, vias, actiones et opera inspicit et indagat, ut undequeque sit sana, illibata, integra, perfecta, sancta. Græca hic mire variant, ut videas eis non esse fidendum, sed Latinis codicibus, qui unanimes et constantes hic, æque ac alibi sunt. Igitur Græca nonnulla hæc legunt, plura omittunt; quædam priorem partem legunt, posteriorem non legunt. Alia, ut Compluten. pro verbis jam dictis legunt: « Dilatat autem gloriatio diligentibus ipsum. Dilatat, » scilicet, cor et mentem. Unde Tigurina vertit: « Cu-

jus amatores gloria effusa exhilarat; » alia, « dilatat autem gloriationem diligentibus ipsum, » q. d. Timor diligentibus Deum latam et magnam affert gloriandi materiam. Est hæc decima timoris Dei laus, quod actus et gressus hominis sapienter dimetiatur et dirigat.

24. UTRAQUE AUTEM (scilicet, sapientia et timor Domini, æque ac pax et salutis fructus, quem s cum afferunt) SUNT DONA DEI.

SCIENTIAM, ET INTELLECTUM PRUDENTIEM, SAPIENTIA COMPARTIETUR, — id est, inter suos discipulos, puta, timentes Deum, dividet et distribuet; græce, ἐξομμερισεν, id est, instar imbris effundet et disperiet; large, scilicet, et liberaliter; quare minus apte aliqui vertunt, *distillabit*, stilla enim est parca, rara et modica. Per scientiam Jansenius intelligit cognitionem credendorum; per *intellectum* cognitionem agendorum; utramque enim præstat sapientia. Rabanus per scientiam accipit cognitionem fugiendorum, per *intellectum* cognitionem agendorum, juxta illud: « *Declina a malo, et fac bonum;* » in his duobus enim omnis lex et sapientia, sanctitasque consistit. Planius per scientiam accipias cognitionem rerum naturalium, non speculativam, sed affectuosam et ardentem; qua Sancti, esto non sint philosophi, per lumen sapientiæ et Spiritus Sancti sapienter contemplantur, et ratiocinantur de sole, luna, stellis, cœlis, elementis, animalibus, plantis; arboribus, pomis, tritico, floribus, pratis, etc., in omnibus laudando Dei sapientiam et providentiam, atque ex singulis utilia haurientes prudentiæ et vitæ recte instituendæ documenta; per *intellectum prudentiæ* accipe intelligentiam et prudentiam in rebus practicis, puta, acumen intelligendi, et prudenter judicandi de agendis. Unde Tigurina vertit: « Scientiam et intelligendi artem; » Vatablus: « Peritiam effundit sapientia. » Ita Palacius.

Talem scientiam habebat S. Franciscus, qui, teste S. Bonaventura, de Deo et rebus divinis ita sapienter, sublimiter et ardentem disserebat, ut Theologos omnes superaret, cunctique dicerent hanc ejus scientiam non esse humanam, sed cœlitus acceptam. Sicut enim apes et formicæ miram habent scientiam conficiendi alvearia, favos, mella, etc., per instinctum naturæ a Deo eis inditum, et quia diriguntur ab intelligentia non errante: sic multo magis Sancti diriguntur a Spiritu Sancto, ejusque unctio illos docet de omnibus.

Est hæc undecima timoris Dei laus, quod suis det scientiam et prudentiam.

25. ET GLORIAM TENENTIUM (id est, possidentium, SE, EXALTAT, — id est, altam et excelsam efficit; Tigurina: « Et amplectentes se gloria extollit, » scilicet, facit illos gloriosos et celebres. Ita sapientia sancta gloriosos fecit SS. Antonium, Hilariionem, Macarium, Arsenium, Pachomium, etc., simplices alioqui, et sæpe illitteratos.

RADIX SAPIENTIÆ, EST TIMERE DOMINUM. — Tigurina: « Revereri Dominum, radix est sapientiæ. » Dixit vers. 16, timorem Domini esse initium sapientiæ: hic addit, eundem esse radicem sapientiæ; quia, sicut ex radice pullulat tota arbor, ejusque rami, frondes, flores et fructus, ut qualis et quanta sit radix, talis et tanta sit arbor, rami et fructus: ita pariter ex timore Dei pullulat omnis sapientia practica, puta, omnis virtus, omnis honestas, omnis actio præclara, omnis vita et conversatio sancta. Sicut ergo agricolæ, dum arborem excolere volunt, excolunt ejus radicem, stercorando, irrigando, ablaqueando, etc., ex radice enim pendet tota arboris fertilitas et felicitas: ita pariter, si sapientiam, omnemque virtutem vis excolere et augere, excole et auge timorem Domini; hic tibi dabit omnem virtutem, omnemque fertilitatem et felicitatem spirituales.

Aliter habet Syrus, nimirum, « radices ejus (timoris Domini) vitæ æterna, et rami ejus longitudo dierum. Beatus vir, qui in eo meditatur; quia ipse est melior illi, quam omnes thesauri. Beatus vir, qui appropinquat ad illum, et mandatis ejus inservit. Coronam æternam imponet illi, et victoriam æternam inter Sanctos. Lætabitur in eo (timore), et ipse (timor) lætabitur in eo (homine timente), et non abiciet eum in sæcula sæculorum. Angeli Dei lætabuntur in eo, et numerabunt omnes laudes Dei. Liber iste totus verba vitæ: Beatus vir, qui audit et facit eum. Audite me, timentes Dominum, et attendite et intelligite verba mea. Quis est ille, qui vult hæreditare vitam, hæreditatem æternam, et lætitiâ magnam? omnia verba mea audi, et fac, et scriberis in libro vitæ. » Hæc Syrus paraphrasticè potius quam ad litteram interpretans: nec enim hæc sunt in Codicibus Græcis aut Latinis; sicut vice versa, quæ in iis sequuntur usque ad vers. 36. Omittit Syrus.

Simili modo Chaldæus interpres, qui lingua pene idem est cum Syro, in veteri Testamento sæpe longas interserit paraphrases, ideoque Paraphrastes appellatur. Syrum de more imitatur Arabicus, dum ita vertit paraphrasticè: « Radices illius (sapientiæ, et consequenter timoris) vitæ æterna, et arbor illius prolongat dies. Beatitudo illi qui posuit curam suam in ea; quia illa ipsi est magis utilis, quam universa repositoria (apothecæ). Beatitudo homini, qui locutus est in ea, et deductus est in mandatis illius; quia ipsa est coronans corona perpetua, et adveniet illi victoria inter Sanctos in perpetuum. Lætabitur in ea, et

bituri, eo, et non derelinquet eum in seculum seculorum Angeli Dei lætantur in ea, et præparat omnes laudationes Domini. Et sic liber totus plenus est vita. Beatitudo viro (beatus est vir) qui audivit, et operatus est, quod in eo est. O plebs timentium Deum, audite, et attendite ad eloquium meum, et intelligite. » Hicque Arabicus finit caput primum; quare omittit cætera,

quæ habentur in Latinis et Græcis Bibliis, imo et in Syriacis.

ET RAMI EJUS LONGÆVI. — Græce significantius, id est, *longitudo dierum, longæ vitæ;* Tigurina, « longævæ ætates, » q. d. Sicut ex radice, vel trunco arboris oriuntur et succrescunt ejus rami: sic ex timore Domini oritur longa vita, tum præsens, tum futura. Timor enim Domini, qui est vera sapientia, suos assecclas facit longævos, ac deinde eos transcribit beatæ æterni tati. Rursum rami timoris sunt virtutes, gratio et gloria, quæ sunt longævæ, tum quia durant in æternum; tum quia timor per eas semper novos, indiesque plures et majores bonorum operum fructus producit, sicut arbor per ramos sua poma progignit. Timor enim Domini, qui est amor et charitas, imperat, et imperando producit actus cæterarum virtutum omnium. Unde, si ex Dei timore et amore te humilias, obedis, pateris; hæc humiliatio, obeditio, tolerantia, est fructus charitatis productus per ramos humilitatis, obedientiæ et patientiæ. Harum enim virtutum sunt actus elicit, sed imperati a timore et amore Dei.

Nota: Longævitem congrue tribuit timori; quia timor est custos et conservatio omnium virtutum. Si vis ergo virtutes diu et constanter possidere, time. Si vis perseverare in bono, time, juxta consilium Apostoli: « Cum metu et tremore vestram salutem operamini, » *Philip. II, 12.* Qui enim non timent, cito ex præfidentia, levitate, imprudentia, arrogantia perdunt sanctitatem, quam habent, uti perdidit Adam, David, Salomon.

Nota: Timor Dei facit timentes longævos etiam in hac vita, ob causas, quas dedi vers. 2. Ita sanctus Paulus, primus eremita, ex timore Dei fugiens mundum, vixit in spelunca 98 anno mortuusque est anno ætatis 113. Sanctus Antonius defunctus est anno ætatis 105; S. Romualdus 120, Pachomius 118, Arsenius 120. Plures vide apud Cassianum, *Collat. XI, cap. IV,* quin et cæteri plerique anachoretæ longævi fuere, uti etiamnum sunt Religiosi et Religiosæ, quæ in monasteriis sine curis et sollicitudine quiete, pie et sancte Deo usque ad decrepitam ætatem deserviunt; quia timore Dei mortificant bilem, gulam, cæterasque passiones, quæ vitam abbreviant, ac sobrietate et lætitia vitam prolongant. Unde Hippocratis est aphorismus, τὸ ἀγολα μακροβία, id est animalia, quæ carent bile, sunt longæva uti cervus, de quo exstat epigramma Virgilii de ætatibus animalium, in quo longæva recenset et dimetitur; sic enim canit:

Ter binos deciesque novem superexit in annos,
Justa senescentum quos implet vita virorum:
Hos novies superat vivendo garrula cornix;
Et quater egreditur cornicis sæcula cervus;
Alipedem cervum ter vincit corvus; at illum
Multiplicat novies phoenix, reparabilis ales:
Quem vos perpetuo decies prævertitis ævo,
Nymphæ Hamadryades, quarum longissima vita est